מועדים לשיחה; קריאות חדשות בחגי ישראל — שמיני עצרת

ביקורו הראשון, והיחיד עד כה, של נשיא מדינת ישראל בבריטניה כאורחה של המלכה היה ביקורו של עזר ויצמן בשנת 1997. על פי הנוהג, בערב הראשון בביקור כזה עורכת המלכה נשף רשמי בארמון בקינגהאם. לאורחים היהודים באירוע הייתה זו הזדמנות חד־פעמית מרגשת לשמוע את "התקווה" מנוגן באולם הנשפים בארמון, ואת המלכה מרימה כוס ואומרת בעברית "לחיים".

לביקורים כאלה יש כללי פרוטוקול. בנשף נוכחים בעלי תפקידים, שגרירים, שרים ובני המשפחה המלכותית. בסוף הערב, לאחר שרוב הקרואים עוזבים, מתקיימת התוועדות מצומצמת יותר – במקרה המדובר נכחו בה המלכה, הנסיך פיליפ, המלכה האם, ראש הממשלה ועוד אישים מעטים – לשיחה אישית נינוחה יותר עם אורח הכבוד. סוג זה של מפגשים מלכותיים מצומצמים אחרי נשפים גדולים אינו המצאה בריטית: הוא מה שדמיינו חכמינו כאשר פירשו את מהותו של שמיני עצרת.

זה יום חריג בלוח השנה היהודי. הוא מתואר בתורה כיומו השמיני של סוכות, כלומר כחלק ממנו, אבל יש לו גם שם משלו, "עצרת". האם הוא חג נפרד או חלק מחג הסוכות? דומה שגם וגם. הייתכן?

רמז לפתרון מצאו חכמים בעובדה שבשבעת ימי החג מקריבים שבעים פרים (שלושה־עשר ביום הראשון, ובמספר יורד עד שבעה ביום השביעי) – ואילו בעצרת, היום השמיני, רק פר אחד. את שבעים הפרים הם קישרו לנבואת זכריה על כי באחרית הימים יבואו כל האומות לחגוג את סוכות בירושלים, ולשבעים אומות העולם הנמנות בבראשית פרק י'. מכאן הסיקו כי שבעים הפרים מייצגים את שבעים האומות. נבואת זכריה לא התגשמה עד כה, אך במובן מסוים הקרבת שבעים הפרים נעשית בשמָן. ביום השמיני, לאחר שהגויים עזבו את ירושלים, ה' מזמין כביכול את עם ישראל לקבלת פנים פרטית קטנה. המילה "עצרת" התפרשה כאומרת "עצרו, הישארו מעט". שמיני עצרת הוא זמן איכות פרטי של ה' ועמו, יום של פרטיקולריות אחרי האוניברסליות של שבעת ימי סוכות.

בכמה מן הגרסאות של דרשה זו הדגש ניתן בזמן הממושך שנותר עד הרגל הבא: כמעט חצי שנה עד פסח. גרסאות אחרות מדגישות את המעבר הפתאומי משבעים לאחד. כך או כך, זוהר מכל הביטויים והתיאורים הוא זה שרש"י, בפירושו למילים "עֲצֶרֶת הִיא" (ויקרא כג, לו), שם בפי ה': "עצרתי אתכם אצלי כמלך שזימן את בניו לסעודה לכך וכך ימים. כיוון שהגיע זמנן להיפטר אמר, 'בניי, בבקשה מכם עכבו עמי עוד יום אחד; קשה עלַי פרידתכם'". זוהי שפה של אינטימיות.

כפי שכבר אמרנו, חג הסוכות מדגיש יותר מכל חג אחר את השניוּת שביהדות. ארבעת המינים מסמלים את ארץ ישראל בעוד הסוכה מזכירה לנו את הגלות. ארבעת המינים מבטאים בקשַת גשם, ואילו האכילה בסוכה תלויה בהיעדר גשם. אבל מעל לכול נמצא המתח בין האוניברסליות של הטבע לפרטיקולריות של ההיסטוריה. יש בסוכות פן המדבר אל כל אדם – גשמים, אסיף, אקלים – אך יש בו גם פן אחר המדבר אל החוויה הייחודית של עם ישראל: המסע הארוך במדבר.

מתח זה בין האוניברסלי לפרטיקולרי ייחודי ליהדות. אלוהי ישראל הוא אלוהי כל האנושות, אבל דת ישראל אינה הדת של כל האנושות. שתי הדתות המונותיאיסטיות הגדולות האחרות המתייחסות על בית מדרשו של אברהם, הנצרות והאסלאם, שאלו רבות מן היהדות – אך את הדבר הזה לא למדו ממנו. הן היו לאמונות אוניברסליסטיות, המצפות כי כל בני האדם יאמצו את הדת הנכונה היחידה, דתן שלהן, וגורסות כי מי שנמנע מלעשות כן אינו זוכה לברכות הנצח של האל. Extra ecclesiam non est salus: מחוץ לכנסייה איש לא ייוושע.

היהדות חולקת על כך. ועל כן הלעיגו עליה לאורך דורות רבים, ובמידת מה גם בימינו. אם היא סבורה שהיא דת האמת, מדוע אין היא תובעת שהכול יאמינו בה? אם יש רק אל אחד, האם אין רק דרך אחת של ישועה? לו הייתה היהדות דת מיסיונרית, לו הייתה להוטה לגייר, כפי שראוי היה לה אילו האמינה באוניברסליזם – אין ספק שהיו בעולם יהודים רבים

לאין ערוך מכפי שיש כיום. בשעה שאני כותב דברים אלה יש בעולם, על פי ההערכה, 2.4 מיליארדי נוצרים, 1.6 מיליארדי מוסלמים, ורק 13 מיליון יהודים. זהו פער אדיר של כמה וכמה סדרי גודל.

היהדות היא דרכם של מעטים משום שהיא מייצגת אמת מורכבת שאינה ניתנת לביטוי באופן אחר. התורה מספרת סיפור פשוט. אלוהים נתן לבני האדם את מתנת החופש, אך הם השתמשו בה לא כדי לטפח את הבריאה אלא כדי להעמידה בסכנה. אדם וחוה הפרו את האיסור הראשון. קין, הילד האנושי הראשון, היה לרוצח הראשון. בתוך זמן קצר להפליא השחית כל בשר את דרכו על הארץ, העולם מלא חמס, ורק אדם אחד, נח, מצא חן בעיני ה'. אחרי המבול כרת אלוהים ברית עם נח, ודרכו עם כל האנושות, אבל בעקבות יומרת היוהרה של בוני מגדל בבל בחר אלוהים דרך אחרת. מלכתחילה העמיד נורמת סף בדמות שבע מצוות בני נח; עתה בחר אדם אחד, משפחה אחת, ולבסוף אומה אחת, לשמש מופת חי לקיום מתוך קרבת אלוהים. בענייני בני האדם ישנם כללים אוניברסליים וישנן דוגמאות ספציפיות. ברית נח מכוננת את הכללים האוניברסליים. דרך החיים של אברהם וצאצאיו היא הדוגמה.

מכאן נגזרת תפיסתה של היהדות כי לצדיקים מכל האומות יש חלק בעולם הבא.56סנהדרין קה ע"א. במונחים בני זמננו פירוש הדבר הוא שהאנושיות המשותפת לכולנו קודמת להבדלים הדתיים בינינו. עוד עולה מכך שכאשר ברא אלוהים את האדם בצלמו, הוא הציב לנו את האתגר לראות את צלמו גם אצל בני אדם שאינם בצלמנו שלנו: לא בצבע שלנו, לא בתרבות שלנו, לא במעמדנו החברתי או לא בני אמונתנו. האתגר הרוחני האולטימטיבי הוא להבחין בחותם האלוהי שעל פני האדם הזר.

את זאת בדיוק אומר זכריה בנבואתו הנקראת בהפטרת יום טוב ראשון של סוכות. הוא אומר שבאחרית הימים יהיה ה' "לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ; בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד" (זכריה יד, ט), כלומר שכל העמים יכירו בריבונותו של אל טרנסצנדנטי יחיד. אולם הוא מנבא שהעמים ישתתפו איתנו רק בחג הסוכות, האוניברסלי שבחגים, החג שמבקשים בו את מה שגם הם צריכים: גשם. הוא אינו מנבא שהם יתייהדו ויקבלו עליהם עול תרי"ג מצוות. הוא אינו מדבר על גיור. התוצאה המעשית של תיאולוגיה דואלית זו – האוניברסליות של ה' והפרטיקולריות של התורה – היא שאנו מצווים להיות נאמנים לתורתנו ולהיות ברכה לאחרים, בני כל האמונות. זוהי דרכו של אברהם.

שמיני עצרת מזכיר לנו את האינטימיות שהיהודים חשו תמיד בנוכחות האל. הקתדרלות באירופה מעוררות את ההרגשה שהאל כביר והאדם זעיר. בתי הכנסת הקטנים בצפת, ששם התפללו האר"י ורבי יוסף קארו, מעוררים הרגשה שהאל קרוב והאדם גדול. יהודים לא בנו קתדרלות (אלא אם ניסו לחקות את הגויים). אפילו בית המקדש הגיע לשיא תפארתו המונומנטלית רק ביוזמתו של המלך הורדוס, שהצטיין באכזריות פוליטית הרבה יותר מכפי שהצטיין ברגישות רוחנית.

בשוך שמחת סוכות, לאחר שהבאנו לידי ביטוי את הפן האוניברסלי ביהדות, אנו נשארים לבטא את מה שאין לו מילים בשפה הכלל־אנושית: את תחושת האינטימיות וקרבת־האלוקים שלנו. האורחים, בני אומות העולם, עזבו, ואנו נשארים לשמחתנו הפרטית. שמיני עצרת הוא מוזיקה קאמרית, לא סימפוניה. הוא זמן רק־שלנו עם ה'. קשה לנו הפרידה, ואנו מעיזים להאמין שהיא קשה גם לו. הצדק הוא אוניברסלי, אך האהבה פרטיקולרית. יש דברים שאנו חולקים עם אחרים מפני שאנחנו אנושיים. אבל יש דברים אחרים, מכונני זהות, שהם בלעדיים לנו – ובראשם יחסינו עם בני משפחתנו. בסוכות שמחנו בין זרים וחברים. בשמיני עצרת אנחנו עם המשפחה.

כשבית המקדש היה קיים, ה' כמו אמר ביום הזה לעמו: עצרו. חכו. הישארו בחצר מלכותי, בירושלים עיר הקודש, וחושו בשכינתי בשקט של היום־שאחרי, בשמי התכלת, ברוח הרוחשת בעלים. ואף כי המקדש לא נבנה מחדש, וישראל מוקפת אויבים, ומהמקדש נשאר לנו כותל – המופשט מכל הסמלים הדתיים – עדיין מרגישים בירושלים את השכינה כפי שאין מרגישים בשום מקום אחר. זו שכינה שאין צורך להכריז עליה בחצוצרות, בגלימות וברוב טקס. ואנו יודעים כי אף שה' הוא אלוהי העולם כולו, לנו הוא גם אב, בעל, שכן, רועה ומלך, ואנו בניו ובנותיו, וזהו זמן האיכות שלנו איתו: מתבשמים זה מהווייתו של זה ומתברכים במתנת היחד.